

ADAM WALASZEK
Uniwersytet Jagielloński

CZY HISTORIOGRAFIA WĘDRUJE PONAD GRANICAMI? HISTORYCY O TRANSATLANTYCKICH MIGRACJACH I DIASPORZE POLSKIEJ W USA¹

Abstract

The article compares and analyses tendencies in writings about Polish migrations to the United States and the history of the Polish ethnic group in the US. What are the similarities between the discourse and topics undertaken in Poland, Europe and the US in the mid-20th century and 2016? To what extents have historiographies across the ocean influenced themselves? Is the discourse coherent? Which topics being researched by scholars in the US are relevant to Polish academics?

Key words: Polish migrations to the USA, Polish American communities, historiography, international discourse of scholars

Słowa kluczowe: migracje polskie do USA, społeczności polsko-amerykańskie, historiografia, międzynarodowy dialog uczonych

W 1962 roku historyk David Potter pisał: „Historycy wykorzystują nacjonalizm i vice versa”. Stwierdzenie to wówczas spotkało się z głęboką krytyką. A jednak, czterdzieści lat później temat powrócił i wciąż powraca. Wielokrotnie pokazywano, że naukowa refleksja dotycząca procesów historycznych (także w Ameryce) po obu stronach oceanu podążała różnymi, często odmiennymi ścieżkami. Wszak w każdym kraju style, tradycje historiograficzne, a również polityczne nastroje sprawiały, że podejmowane tematy bywały odmienne. Warunkował to często aktualnie obowiązujący publiczny dyskurs. To oczywi-

¹ Referat wygłoszony podczas konferencji „Polacy i diaspora polska w Ameryce Północnej” w Muzeum Emigracji w Gdyni 20–21 września 2017 r. Niektóre zawarte tutaj refleksje pojawiły się we wcześniej opublikowanym tekście: A. Walaszek, *Has the „Salt-Water Curtain” Been Raised Up? Globalizing Historiography of Polish America*, „Polish American Studies”, 73, 2016, nr 1, s. 47–67.

ste. Historycy nie mogli i nie mogą uciec od otaczającej codzienności. Dlatego narracja dotycząca dziejów Ameryki była odmienna we Włoszech, Francji, Niemczech czy w Skandynawii. Przy tym niewątpliwie w Europie zachodniej w XX wieku wyraźna była dominacja historii narodowej. We Francji, Ameryce Łacińskiej i Kanadzie było to to wręcz podkreślanie wyjątkowości historycznych losów tych krajów. W 1992 r. David Thelen (wówczas przewodniczący Organizacji Historyków Amerykańskich) pisał: „...ludzie, idee i instytucje nie posiadają wyraźnych narodowych tożsamości. Ludzie gromadzą raczej i przeobrażają elementy wywodzące się z rozmaitych kultur. Zamiast zakładać, że coś było szczególnie amerykańskie, możemy przyjmować, że elementy tego pochodziły i skończyły istnienie gdzieś indziej [poza Ameryką]”². Dziesięć lat później zaś historyk francuski François Weil notował: „...amerykańska historiografia nie podróżuje łatwo, pomimo swej jakości, ilości i wyrafinowania, miała ona względnie niewielki wpływ na inne historiografie. Nie dzieje się tak ze względu na brak oryginalności. Przeciwnie...”. Następnie F. Weil powrócił do dawnej opinii D. Pottera: „Związek historycznej profesji z państwem narodowym był bardzo wyraźny” — od Niemiec, przez Irlandię, po Portugalię³.

Od lat osiemdziesiątych XX wieku podejmowano bardziej systematyczną refleksję nad literaturą historyczną dotyczącą Ameryki, a powstającą w Europie i w świecie. Pod redakcją Lewisa Hanke z Amherst, MA, ukazał się pięciotomowy *Guide to the Study of United States outside the US — 1945–1980*, pierwsze tak obszerne i globalne przedsięwzięcie, które starało się usystematyzować dokonania światowej historiografii na temat dziejów USA (a wcześniej również brytyjskich kolonii)⁴. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku wspomniany David Thelen, jako redaktor naczelny „Journal of American History”, podjął poważny trud „umiędzynarodowienia” amerykańskiej historii⁵. Ogłoszony przez niego tekst stanowił programowy manifest. Otworzył dyskusję na temat pozycji historiografii amerykańskiej w świecie i recepcji światowego dziejopisarstwa na temat amerykańskiego procesu historycznego w Ameryce. Od tamtego czasu temat nieustannie powraca. Wiele interesujących i głębokich obserwacji poczynili autorzy tekstów z tomu *Rethinking American History in*

² D. Thelen, *Of Audiences, Borderlands, and Comparison: Toward the Internationalization of America History*, „Journal of American History” 79, 1992, nr 2, wrzesień, s. 436.

³ F. Weil, *Do American Historical Narrative Travel?*, w: *Rethinking American History...*, *op. cit.*, s. 318, 323.

⁴ *Guide to the Study of the United States History Outside the USA. 1945–1980*, White Plains, 1985, red. L. Hanke, vol. 1–5, pisałem tam na temat historiografii polskiej A. Walaszek, *Research Trends and Accomplishments in US History in Poland*, w: *ibidem*, vol. 3, s. 337–345.

⁵ M. Vaudagna, *American History at Home*, s. 1163.

a *Global Age*⁶. Dekadę później publikacja *Teaching and Studying U.S. History in Europe: Past, Present and Future*, pod redakcją Corneliusa A. Van Minnen i Sylvii L. Hilton, w nieco innym układzie stanowiła kontynuację pionierskiego dzieła Hankego⁷. W XXI wieku *European Research Network* podjął inicjatywę pod nazwą *We the People*, co stanowiło najnowszą próbą zdiagnozowania podobieństw i różnic, które cechują historiografię różnych państw w tej ich części, która dotyczy procesów historycznych w USA⁸.

Nie tracąc z oczu sytuacji w Europie Zachodniej, ograniczę swe uwagi tylko do jednego obszaru i jednej kwestii — mianowicie do Europy Środkowo-Wschodniej oraz do dziejów polskiej grupy etnicznej w USA i nieodłącznie z tym związanymi problemami transatlantyckich migracji z tego regionu.

W Europie Wschodniej, w niektórych państwach, przynajmniej w erze *détente*, od 1975 r. odnotowywać można było poważne wyłomy w żelaznej kurtynie. W Polsce Edwarda Gierka polityka uchylania drzwi na Zachód (na Węgrzech podobnie działała polityka J. Kádara) spotkała się z pozytywnym amerykańskim przyjęciem⁹. W rezultacie piśarstwo historyczne najbardziej swobodnie rozwijało się w Polsce i na Węgrzech (było tak zresztą nawet wcześniej)¹⁰. W tym ostatnim kraju, dzięki szkole Ivana Berenda i Györgi Ránki'ego, podejście najbliższe było anglosaskiemu. W Polsce (najogólniej rzecz ujmując) historiografia w stopniu większym inspirowana bywała szkołą francuską¹¹.

Doświadczenia migracji, emigracji i ich konsekwencji to bez wątpienia doświadczenia „spotkania.” Jak na globalnej mapie dziejopisarstwa (jeśli ona w istocie istniała) umieścić należy naukową refleksję dotyczącą migracji transatlantyckich z ziem polskich i przeszłości Polonii amerykańskiej? Czy w odniesieniu do tych kwestii polski i amerykański dyskurs był spójny? Które problemy i tematy analizowane są częściej, które rzadziej, po której stronie Atlantyku? Jakie były różnice? Co uczyniono, by przekroczyć oczywiste różnice kulturowe pomiędzy amerykańskimi i polskimi historykami?¹².

⁶ *Rethinking American History in a Global Age...*

⁷ Amsterdam 2007.

⁸ *AHR Round Table: 'You, the people'*, „American Historical Review” 119, 2014, nr 3 (czerwiec), s. 741–823.

⁹ A. Mania, *Détente i polityka Stanów Zjednoczonych wobec Europy Wschodniej w latach 1961–styczeń 1981*, Kraków 2003.

¹⁰ Por. np. uwagi A.A. Zięba, *Profesor Halina Florkowska-Frančić i jej Historia*, w: *Polacy i świat, kultura i zmiana. Studia historyczne i antropologiczne ofiarowane profesor Halinie Florkowskiej-Frančić*, zebra. J. Lencznarowicz, J. Pezda, A.A. Zięba, Kraków 2016, s. 14–15.

¹¹ M. Kula, *Mimo wszystko bliżej Paryża niż Moskwy. Książka o Francji, PRL i o nas historykach*, Warszawa 2010, *passim*; M. Kula, *Historia moja miłość (z zastrzeżeniami)*, Lublin 2005, s. 184 i n.

¹² Refleksji takiej dokonywano wielokrotnie por. np. A. Brożek, *Post World War II Polish Historiography on Emigration*, w: *Polish Americans and Their History. Community, Culture,*

Po obu stronach wielkiej wody refleksja dotycząca transatlantyckich związków historiografii (lub ich braków) prowadziła najpierw do odkrywania dawniejszych osiągnięć. W Europie Zachodniej powracano do zapoznanych dzieł. Wyraźnie dotyczyło to także dziejów polskiej grupy etnicznej w USA i migracji z ziem polskich do tego kraju. Historiografia dotycząca polskiej grupy etnicznej w USA, a szerzej polskiej migracji do tego kraju, wyprzedzała refleksje na temat innych aspektów dziejów (historii politycznej, kulturowej, prawa etc.)¹³. W latach siedemdziesiątych „odkryto” na nowo dzieło W.I. Thomasa i F. Znanickiego. Przełożono je na język polski, publikowano liczne prace komentatorskie¹⁴. W Ameryce ukazywały się reedycje pracy¹⁵. Zauważono ponadto, że dawne książki, które wydawano po obu stronach oceanu (poczynając od klasycznego dzieła Wacława Kruszkę) były oparte na przekazywanych przez Atlantyk rzetelnych informacjach. Polscy i polsko-amerykańscy pisarze, działacze społeczni, uczeni, politycy i dziennikarze na przełomie XIX i XX w. pozostawali z sobą w stałym kontakcie¹⁶. Dowodnie pokazuje to także wydany niedawno, obszerny kodeks listów pisanych przez czytelników do tygodnika „Ameryka Echo” (Toledo). Sami migranci, bohaterowie opowieści, dobrze

and Politics, red. J.J. Bukowczyk, Pittsburgh 1996, s. 180–192; A. Walaszek, *Polonia amerykańska i amerykańscy historycy*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chałupczak, Kraków 2006, s. 39–62; D. Praszalłowicz, *Polskie studia nad procesami migracji: tematy główne i tematy zaniedbane*, w: *ibidem*, s. 63–80; E. Morawska, *Badania nad imigracją/etnicznością w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki: Analiza porównawcza*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 35, 2009, nr 1; *eadem*, *The Impact of Past and Present Immigrants’ Transnational Engagements On Their Home-Country Localities: Exploring and Underinvestigated Aspect of the Transnationalism- Migration Relationship*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 39, 2013, nr 1. Zauważmy, że choć dwa ostatnie teksty opublikowano w Polsce, jednakże przywoływanych polskich tekstów jest tam niewiele.

¹³ M. Vaudagna, *Is There Such a Thing*, s. 43.

¹⁴ W.I. Thomas, F. Znanicki, *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, t. 1–5, Warszawa 1976; prace nad wydaniem opóźniły poszukiwania oryginałów listów emigrantów, których jednak nie zlokalizowano; *Florian Znanicki i jego rola w socjologii*, red. A. Kwilecki, Poznań 1975; Z. Dulczewski, *Florian Znanicki: życie i dzieło*, Poznań 1984; Dyskusja — *Metoda Znanickiego w oczach historyków*, „Przegląd Polonijny” 9, 1983, nr 4.

¹⁵ W.I. Thomas, F. Znanicki, *The Polish Peasant in Europe and America* (Boston 1918–1920), vol. 1–5; *Forum: Thomas and Znanicki’s ‘The Polish Peasant in Europe and America’*, „Journal of American Ethnic History” 16, 1996, nr 1, s. 16–95.

¹⁶ W. Kruszkę, *Historia polska w Ameryce*, vol. 1–13. Milwaukee 1905–1908. Inne klasyczne prace to m.in.: L. Caro, K. English, *Emigracja i polityka emigracyjna ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polskich*, Poznań 1914; J.J. Bukowczyk, *Polish Americans, History Writing, and the Organization of Memory*, w: *Polish Americans and Their History*, s. 16–17, 19; *idem*, „Harness for Posterity the Values of a Nation” — *Fifty Years of the Polish American Historical Association and Polish American Studies*, „Polish American Studies” 50, 1993, nr 2, s. 5–100.

orientowali się w wydarzeniach tak na ziemiach polskich, jak w Ameryce oraz w polityce amerykańskiej i światowej¹⁷.

Słynny postulat brytyjskiego historyka Franka Thistlethwaite'a o konieczności podnoszenia przez historiografię „zasłony słonej wody”, dzielącej przez dziesięciolecia wybrzeża Ameryki i Europy¹⁸, o ile więc nietrafny dla czasów dawniejszych, znalazł jednak rychły oddźwięk w nowszym okresie rozwoju polskiej i amerykańskiej literatury historycznej na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku.

Czy jednak, jak od 1960 r. wierzono, „zasłona słonej wody” wyparowała? Na drodze do wypracowania wspólnego dyskursu zdarzały się zakręty, meandry, zwroty. W niektórych okresach narracja historyków po obu stronach Wielkiej Wody była spójna, w innych jednak, częściej, literaturze brakowało wspólnego trzonu.

Za oceanem okres zimnej wojny, a później *détente*, sprzyjał rozwojowi studiów polskich¹⁹. Ruch Praw Obywatelskich lat sześćdziesiątych, dekolonizacja otwierały nowe obszary badawcze — *African American Studies*, *Native American Studies*, *Asian Studies*, *Latino Studies* etc. Lecz najpierw dostarczył silnego impulsu do zmian wśród białych badaczy. Grupa młodych uczonych budowała swe kariery na uniwersytetach, dostrzegając szansę w studiowaniu nowych, nieznanych obszarów. Etniczne pochodzenie wskazywało im drogę ku badaniu dziejów własnych grup etnicznych. Pojawili się badacze polskiego, słowackiego, czeskiego, węgierskiego, ukraińskiego, włoskiego, niemieckiego, szwedzkiego itd. pochodzenia, którzy nadali nową dynamikę badaniom w obszarze szeroko rozumianej historii społecznej. Wykształceni w USA reprezentowali oczywiście tamtejszą tradycję i pisali według formułowanych tam paradygmatów. Wymiar etniczny społeczeństwa amerykańskiego przestał być badaniem tematów „antykwarycznych”, wdarł się do głównego nurtu badań, obok historii pracy (będąc z nią zresztą ściśle związanym). Samym zainteresowanym pomagał w określeniu własnej tożsamości²⁰.

¹⁷ *Letters from Readers in Polish American Press, 1902–1969: A Corner for Everybody* (tłum. T.L. Zawistowski, A. Jaroszyńska-Kirchmann, Lanham 2014).

¹⁸ F. Thistlethwaite, *Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, w: Comité International des Sciences Historiques, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21–28 Août 1960, *Rapports, V: Histoire Contemporaine*, Göteborg–Stockholm–Uppsala 1960, s. 34, 37.

¹⁹ S. Blejwas, *Polska diaspora w Stanach Zjednoczonych 1939–1989*, w: *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Kraków 2001, s. 95.

²⁰ J.J. Bukowczyk, *Polish Americans, History Writing...*, *op. cit.*, s. 29, 36; mało niestety udana i dość pretensjonalna jest opowieść na ten temat M. Mark Stolarik, *Where Is My Home? Slovak Immigration to North America (1870–2010)*, Bern–Berlin 2012.

O czym pisano? Badacze po obu stronach Atlantyku publikowali na temat ogromnej roli, jaką odegrał w dziejach Polonii Kościół.²¹ Do dziś niedościgłe bogactwem wykorzystanego materiału i głębią analizy pozostają prace Anthony Kuzniewskiego²², Josepha J. Parota²³ i kilku innych. Wówczas w Polsce zagadnieniami tymi zajęli się głównie socjologowie, pozostający również pod silnym wpływem literatury amerykańskiej²⁴.

W Polsce, przy wszystkich politycznych ograniczeniach, pojawił się wspierany przez władze program badań społeczności polonijnych w świecie. Historyzujący socjolog Hieronim Kubiak koordynował nim początkowo w najbardziej dynamicznym okresie. Z przyczyn politycznych (do 1989 r. obowiązywała cenzura) badacze (historycy w szczególności) zmuszeni byli raczej omijać problemy okresu po 1945 r. — czy to polityczne, czy ekonomiczne. Niemniej jednak metodologicznie nowatorskie i bogate badania dotychczas pomijanej i nieznannej strony historii społecznej rozpoczęły się dynamicznie. Wspierała je nowojorska Fundacja Kościuszkowska, w osobie jej prezesa Eugeniusza Kusielewicza²⁵. Program badań nad Polonią amerykańską zaplanowany był jako wspólny wysiłek uczonych amerykańskich i polskich, co stanowiło niewątpliwie ewenement w krajach socjalistycznych. Starano się wypracować wspólny, transatlantycki dyskurs²⁶. Kusielewicz bywał zresztą przez bardziej „twardych” przedstawicieli Polonii amerykańskiej za tę współpracę krytykowany, oskarżany wręcz o „kolaborację” z władzami komunistycznymi.

Obszar objęty badaniami to procesy formowania się i przemian polskich społeczności etnicznych. Pisali o tym często badacze amerykańscy, jak

²¹ L. Orton, *Polish Detroit and the Kolasinski Affair*, Detroit 1981; D. Lipiak, *Immigrants and Their Church*, New York 1989.

²² A.J. Kuzniewski, *Faith & Fatherland. The Polish Church War in Wisconsin, 1896–1918*, Notre Dame 1980.

²³ J.J. Parot, *Polish Catholics in Chicago, 1850–1920*, DeKalb, 1981.

²⁴ H. Kubiak, *Polski Narodowy Kościół Katolicki w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1897–1965 jego społeczne uwarunkowania i społeczne funkcje*, Wrocław–Warszawa 1970: PAN Oddział w Krakowie, Prace Komisji Socjologicznej, nr 18; B. Leś, *Kościół w procesie asymilacji Polonii amerykańskiej. Przemiany funkcji polonijnych instytucji i organizacji religijnych w środowisku Polonii chicagowskiej*, Wrocław 1981; ostatnio por. A. Walaszek, *Kościół, etniczność, demokratyzacja — parafie polonijne w USA (1854–1930)*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 41, 2015, nr 1, s. 5–66.

²⁵ S. Blejwas, *Eugene F. Kusielewicz, 1930–1996*, „Przegląd Polonijny” 23, 1997, nr 4, s. 97–102. Por. H. Kubiak, *Słowo wstępne*, w: *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusielewicz, T. Gromada, Wrocław–Warszawa 1988, s. 9–21; specjalny numer — *In Memoriam: Eugene F. Kusielewicz*, „Polish American Studies” 56, 1999, nr 1, s. 75–110.

²⁶ Por. *The Polish Presence in Canada and America*, red. F. Renkiewicz, Toronto 1982; H. Kubiak, *Słowo wstępne*, *op. cit.*

J.J. Bukowczyk (na temat Brooklynu)²⁷, Dominic Pacyga (na temat Chicago), czy William Galush (porównawczo o kilku miastach)²⁸. To zrozumiałe. Rzesza wyrosłych w latach sześćdziesiątych badaczy wywodziła się z tych społeczności. Obszar badań traktowała podmiotowo, a dotyczy to historyków związanych z różnymi grupami²⁹. W Polsce badania takie podejmowano rzadziej, co tłumaczyły trudności z dostępem do materiałów³⁰. Bez wątpienia szczegółowe i niezwykle bogate dzieło Ewy Morawskiej o społecznościach wschodnioeuropejskich w Johnstown, Pa., które rekonstruowało świat imigrantów w niewielkim mieście amerykańskim, należy do niedoścignionych i modelowych analiz. Powstało jednak już w Ameryce³¹. W swoich kolejnych monograficznych pracach Ewa Morawska do perfekcji doprowadziła warsztat socjologii historycznej. Migranci z ziem polskich pojawiają się w jej utworach, stanowiąc część szerszego, bardziej złożonego obrazu. To wybitne, wyjątkowe osiągnięcia, prawdziwie w skali historiografii globalnej³². Tematy dotyczące społeczności lokalnych podejmowane bywają nadal. W Polsce najnowszą, interesującą socjologiczną pracą, w gruncie rzeczy jednak ignorującą właściwie odniesienia do historiografii, jest książka o polonijnej dzielnicy Greenpoint na Brooklynie³³.

Równoległym, choć odmiennym nieco nurtem, podążała współpraca historyków europejskich zajmujących się migracjami. Jej animatorem w Polsce był prof. A. Brożek, później inni. Spotkania w różnych miejscach Europy Środkowej gromadziły podejmujących podobną problematykę badaczy z Polski, USA i krajów europejskich³⁴. Klimat polityczny i ogromne zainteresowanie Polską

²⁷ J.J. Bukowczyk, *The Immigrant Community Reexamined: Political and Economic Tensions in a Brooklyn Polish Settlement, 1888–1894*, „Polish American Studies” 37, 1980, nr 2, s. 5–16.

²⁸ D. Pacyga, *Polish Immigrants in Industrial Chicago: Workers on the West Side, 1880–1922*, Columbus 1991; W.J. Galush, *For More Than Bread: Community and Identity in American Polonia, 1880–1940*, Boulder–New York 2006 (w pierwotnej wersji praca powstała znacznie wcześniej).

²⁹ E. Morawska, *Badania nad imigracją/etnicznością...*, op. cit., s. 19.

³⁰ *Identity, Conflict, and Cooperation: Central Europeans in Cleveland, 1850–1930*, red. J.J. Grabowski, D. Grabowski, D. Hammack, Cleveland 2003; A. Walszek, *Światy imigrantów. Tworzenie polonijnego Cleveland, Ohio, 1880–1930*, Kraków 1994.

³¹ E. Morawska, *For Bread with Butter. Life-worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890–1940*, Cambridge 1986.

³² E. Morawska, *Insecure Prosperity. Small-Town Jews in Industrial America, 1890–1940*, Princeton 1996.

³³ A. Sosnowska, *Polski Greenpoint a Nowy Jork. Gentryfikacja, stosunki etniczne i imigranci rynek pracy na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2016.

³⁴ *Emigration from Northern, Central and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research. International Symposium, Kraków, November 9–11, 1981*, Kraków: PWN, 1984, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Polonijne, nr 8.

w okresie 1980–1981 i później pomagało tej wymianie. Paradoksalnie, pomimo politycznych przeciwności po 1982 r., merytoryczna współpraca w powstałym trójkącie polskich, amerykańskich i europejskich badaczy nie zaniknęła. Przeciwnie. Wsparciu uniwersytetów zachodnioeuropejskich polska nauka wiele wówczas zawdzięczała. Ważne, że będące jej owocem publikacje konstruowały porównawczy wizerunek doświadczeń, zwłaszcza migracyjnych i etnicznych. Migranci z Polski i grupa polska były w tych publikacjach obecne, co stanowiło bez wątpienia nowość. Polskich doświadczeń nie traktowano już — co niezwykle ważne — jedynie jako odrębnych, unikatowych³⁵. A jednak — w USA nieliczne były studia na temat migracji z ziem polskich. Zredagowana przez Andrzeja Pilcha praca o emigracji z ziem polskich do 1945 pozostała w gruncie rzeczy niezauważona³⁶. Zamieszczone tam teksty z pewnością reprezentowały podejście tradycyjne (nie odwoływały się do najnowszych światowych koncepcji, chociażby takich jak relacje centrum-peryferia, jak pisała rozczarowana tomem recenzentka), niemniej jednak materiałowo praca stanowiła bardzo poważne osiągnięcie. Pracująca wówczas od dekady w Ameryce E. Morawska o tej i innych pracach powstających w latach osiemdziesiątych w tej części Europy pisała, że pozostając w orbicie mechanicznej i pustej w istocie zasady działania czynników „push” i „pull”, brakowało im uwzględnienia działania po obu stronach sił strukturalnych i wielorakich powiązań pomiędzy wschodnimi i zachodnimi brzegami Atlantyku³⁷. Autorzy syntezy pod redakcją Pilcha ograniczali swój opis do wytyczonego granicami administracyjnymi i politycznymi terytorium i poddali narrację reżimowi granic zamiast studiować globalne powiązania i zależności, nie dostrzegając roli ekonomii rodzinnej etc.³⁸ Podejście inne, wielopłaszczyznowe i wielowymiarowe, mistrzowsko pokazała sama E. Morawska w tekście z 1989 r.³⁹ Przykład ten wyraźnie dowodzi również, że o ile amerykańska historiografia w znacznie większej mierze wykorzysta-

³⁵ *Labor Migration in the Atlantic Economies: the European and North American Working Classes During the Period of Industrialization*, red. D. Hoerder, Westport 1985; *Struggle the Hard Battle: Essays on Working Class Immigrants*, red. D. Hoerder, DeKalb 1986; *Distant Magnets. Expectations & Realities in the Immigrant Experience*, red. D. Hoerder, H. Rössler, New York 1993; *Roots of the Transplanted*, red. D. Hoerder, I. Blank, H. Rössler, vol. 1, 2, New York–Boulder 1994.

³⁶ *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, red. A. Pilch, Warszawa 1984.

³⁷ Recenzja E. Morawskiej, „Journal of American Ethnic History” 7, 1988, nr 2, s. 102.

³⁸ D. Hoerder, *From Euro- and Afro-Atlantic to Pacific Migration System. A Comparative Migration Approach to North American History*, w: *Rethinking American History...*, s. 196; F. Weil, *Do American...*, *op. cit.*, s. 332; E. Morawska, *Badania nad imigracją/etnicznością...*, *op. cit.*, s. 24.

³⁹ E. Morawska, *Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880–1914*, „Comparative Studies in Society and History” 31, 1989, nr 2, s. 238.

wała i odwoływała/odwołuje się do aktualnych, bezustannie przekształcanych, rozmaitych teorii⁴⁰, o tyle polska (ale i w pewnym stopniu europejska) pozostawała w większości idiograficzna i w tym sensie nie nadążała za światowymi tendencjami. W ostatniej dekadzie wieku XX, mimo pewnych wysiłków, polska historiografia dryfowała w kierunku zamknięcia w obrębie własnego świata.

Mniejszą liczbę prac poświęcono temu, co wydaje się najważniejszym aspektem egzystencji imigrantów zarobkowych w Ameryce w okresie przełomu XIX i XX wieku: mianowicie pracy i środowisku pracy. Pionierem na tym polu był Victor R. Greene, który w 1968 r. ogłosił nagrodzoną później pracę na temat strajków górników w zagłębiach węgla antracytowego w Pensylwanii⁴¹. Podobnie jak w przypadku innych prac tego autora, pomimo stosunkowo ograniczonej liczby wykorzystanych materiałów ustalenia i wnioski z powodzeniem wytrzymują próbę czasu⁴². W Polsce moja książka stanowiła próbę wielowymiarowego podsumowania doświadczenia polskich robotników w USA do roku 1922 przy wykorzystaniu doświadczeń amerykańskiej *nowej historii pracy*, zgodnej z tradycją szkół Herberta D. Gutmana i Davida Montgomery'ego⁴³. Dzięki pracom polsko-amerykańskich i polskich badaczy tego obszaru polonijna grupa częściej zaczęła się pojawiać na kartach monografii o robotnikach amerykańskich w ogóle, pióra osób już nie polskiego pochodzenia. Pokazywali interakcje imigrantów polskich z innymi robotnikami, z szerszym robotniczym społeczeństwem Ameryki. Udowadniali tym samym, w jaki sposób polscy imigranci i ich potomkowie stopniowo wchodzili w wieloetniczny świat, przynajmniej w miejscu pracy. W tym kontekście należy wymienić prace pióra Jamesa R. Barretta, Johna Bodnara, Roberta Slaytona, Davida

⁴⁰ E. Morawska, *Badania nad imigracją/etnicznością...*, op. cit., s. 20.

⁴¹ V.R. Greene, *The Slavic Community on Strike. Immigrant Labor in Pennsylvania Anthracite*, Notre Dame 1968. Ostatnio na temat wkładu V.R. Greene'a w historiografię por. E. Morawska, *Bringing the Notion of 'Ethclass' to Life: Victor Greene's Contributions to the History of American Industrial Workers*, „Polish American Studies” 73, 2016, nr 2, s. 8–10; R. Bajor, *Victor Greene, the Immigration and Ethnic History Society, and Urban Studies*, *Ibidem*, s. 11–14; D.A. Pacyga, *Victor Greene: Colleague, Friend, and 'Mensch'*, *Ibidem*, s. 15–19; J.R. Barrett, *Victor Greene, The Polish Immigrant Miner, and the Origins of the New Labor History*, *Ibidem*, s. 20–24; D. Schneider, *Victor Greene an Immigration Historian: Themes and Contexts*, *ibidem*, s. 30–34; J.S. Puła, *Remembering Victor Greene*, *Ibidem*, s. 25–29.

⁴² Por. A. Walaszek, *Życie na pograniczu i 'życie pomiędzy'. Polacy w zagłębiu antracytowym w Luzerne County, Pensylwania z innymi grupami w tle (1753–1902)*, Kraków 2011.

⁴³ A. Walaszek, *Polscy robotnicy, praca i związki zawodowe w Stanach Zjednoczonych Ameryki, 1880–1922*, Wrocław 1988; W.G. Falkowski, *Labor, Radicalism, and the Polish-American Worker*, w: *Polish Americans and Their History*, s. 39–57.

Goldberga, Mildred Beik, Celii Bucki i wielu⁴⁴. Mary E. Cygan przenikliwie interpretowała losy polskich socjalistów i lewicowych grup w USA⁴⁵. W Polsce te prace pozostały właściwie niezauważone.

Rozbieżność dostrzec można w podejmowanych próbach syntez. Pierwsza, pionierska bez wątpienia, synteza dziejów Polonii amerykańskiej autorstwa Andrzeja Brożka ukazała się w 1977 r. (w wersji angielskiej w 1985 r.)⁴⁶. Kolejne syntezы doświadczeń polskich w Ameryce napisali John J. Bukowczyk⁴⁷, James Pula⁴⁸, Helena Znaniecka-Lopata (to podejście klasycznie socjologiczne)⁴⁹. Planowana od lat siedemdziesiątych polsko-amerykańska synteza historii i współczesnych przemian Polonii amerykańskiej gotowa była do druku w 1981 r. Wydarzenia polityczne w Polsce sprawiły, że po polsku ukazała się drukiem dopiero w 1988 r.⁵⁰ W chwili publikacji była wyraźnie przestarzała (co nie znaczy, że wciąż nie posiada sporej wartości). Popadła w zapomnienie. Ogłoszony w 1996 r. w USA tom pod redakcją Johna J. Bukowczyka uznać trzeba za udaną nową syntezę. W Polsce w 2009 r. Grzegorz Babiński, socjolog ze szkoły krakowskiej, opublikował inne podręcznikowe i socjologiczne ujęcie problemu⁵¹.

⁴⁴ J. Bodnar, *Immigration and Industrialization: Ethnicity in an American Mill Town, 1870–1940*, Pittsburgh 1977 oraz liczne inne prace tego autora; J.R. Barrett, *Work and Community in the Jungle. Chicago Packinghouse Workers, 1894–1922*, Urbana–Chicago 1987; J.R. Barrett, *Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United States, 1880–1930*, „The Journal of American History” 79, 1992, nr 3, s. 996–1120; R. Slayton, *Back of the Yards. The Making of a Local Democracy*, Chicago 1986; D. Goldberg, *A Tale of Three Cities. Labor Organization and Protest in Paterson, Passaic, and Lawrence, 1916–1921*, New Brunswick 1989; M.A. Beik, *The Miners of Windber. The Struggles of New Immigrants for Unionization 1890s–1930s*, University Park 1996; C. Bucki, *Bridgeport Socialist New Deal 1915–1936*, Urbana 2001; A. Walaszek, *Emigranci polscy wśród Robotników Przemysłowych Świata 1905–1917*, „Przegląd Polonijny” 14, 1988, nr 2, s. 41–55; ostatnio A.D. Jaroszyńska-Kirchmann, *Feeling the Unrest of the Times: The 1912 Labor Struggles in Willimantic, Connecticut*, „Connecticut History Review” 55, 2016, nr 2, s. 111–139.

⁴⁵ M.E. Cygan, *Political and Cultural Leadership in an Immigrant Community: Polish American Socialism 1880–1950*, Ph. D., Chicago, Northwestern University 1989; M.E. Cygan, *The Polish American Left*, w: *The Immigrant Left in the United States*, red. P. Buhle, D. Georgakas, Albany 1996, s. 148–184.

⁴⁶ A. Brożek, *Polonia amerykańska 1854–1939*, Warszawa 1977; tłum. angielskie A. Brożek, *Polish Americans 1854–1939*, Warsaw 1985.

⁴⁷ J.J. Bukowczyk, *And My Children Did Not Know Me. A history of Polish-Americans*, Bloomington 1987.

⁴⁸ J. Pula, *Polish Americans, An Ethnic Community*, New York 1995.

⁴⁹ H. Znaniecka-Lopata, M.P. Erdmans, *Polish Americans*, New Brunswick 1994.

⁵⁰ *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność...*

⁵¹ G. Babiński, *Polonia w USA na tle przemian amerykańskiej etniczności*, Kraków 2009.

TRACĄC WSPÓLNY GRUNT?

Powoli, niemal niezauważalnie, pod koniec lat osiemdziesiątych badania po obu stronach Atlantyku traciły wspólny grunt. Ponad trzydzieści lat temu w przeglądzie literatury historycznej na temat etniczności Oliver Zunz zauważał: „jest rzeczą znamioną [...] pomijanie problematyki asymilacji przez współczesne pokolenie historyków”⁵². Charakterystyka ta z pewnością w odniesieniu do publikacji polskich pierwszej połowy lat osiemdziesiątych była niesłuszna. W miarę swoich możliwości, od dekady starała się ona postępować śladem amerykańskich teorii. Problemy asymilacji stanowiły wówczas przewodnią nić narracji — czy to bezpośrednio, czy pośrednio — socjologicznej i historycznej. Później jednak, gdy w Ameryce model asymilacji od dziewięćdziesiątych lat poczęto odrzucać (a już z pewnością asymilacji linearnej), w Polsce historycy już tego nie dostrzegli. Za amerykańską literaturą nie nadążano. Od drugiej połowy dekady odnieść można wrażenie, że polska literatura coraz bardziej podążała własnym nurtem. Bez wątplenia stawała się „polono-centriczna”. Spełniała wszelkie polskie standardy i miała wielką wartość, niemniej odwoływała się sama do siebie, nie potrafiła znaleźć powiązań z obcojęzycznymi (tu: anglojęzycznymi) dyskursami. Nawet gdy podejmowano podobne zagadnienia, teksty z Ameryki i z Polski pozostawały obok siebie, lecz bez siebie. Podobną zresztą diagnozę wystawiano w przypadku innych europejskich historiografii⁵³.

W końcu XX i w początkach XXI wieku w Ameryce nie było lepiej. Pojawiły się np. przeglądowe syntezy dziejów największych polonijnych organizacji: Związku Narodowego Polskiego, Związku Polek w Ameryce, Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego, Związku Sokołów Polskich w Ameryce⁵⁴. Materiałowo stały na różnym poziomie, pożyteczne faktograficznie, zdecydowanie były „polonijno-centriczne”, w ogóle nie zauważając, jak uniwersalnym zjawiskiem było tworzenie tego rodzaju zrzeszeń wśród grup etnicznych. Unikalna natomiast i związana niezwykle głęboko z tradycjami polskich badań pozostaje monografia Ryszarda Kantora o kontaktach małopolskich społeczności emigracyjnych z wioskami w kraju⁵⁵, w Ameryce w zasadzie niezauważona.

⁵² O. Zunz, *American History and the Changing Meaning of Assimilation*, „Journal of American Ethnic History” 4, 1985, nr 2, s. 53.

⁵³ M. Vaudagna, *American History...*, *op. cit.*, s. 1165–1166; F. Weil, *Do American...*, s. 329–331; M. Vaudagna, *Is There Such a Thing*; Heale, Hilton, Parafianowicz *et al.*, *Watersheds in Time...*; E. Morawska, *Badania nad imigracją/etnicznością...*, *op. cit.*, s. 10.

⁵⁴ D.E. Pienkos, *One Hundred Years Young: A History of the Polish Falcons of America, 1887–1987*, New York 1987.

⁵⁵ R. Kantor, *Między Zaborowem a Chicago. Kulturowe konsekwencje istnienia zbiorowości imigrantów z parafii zaborowskiej w Chicago i jej kontaktów z rodzinnymi wsiami*, Wro-

Wyjątkowo liczne prace poświęcono historii działań politycznych grupy Polonijnym akcjom — jak określił to S. Blejwas — na rzecz „polityki polskiej” oraz „polityki polonijnej”⁵⁶. Ta pierwsza określa działalność polonijną na rzecz odbudowania niepodległości Polski, później na rzecz starego kraju, jego odbudowy, rozbudowy⁵⁷. Studia powstałe na tym polu często związane były z analizą stanowiska władz amerykańskich w „kwesii polskiej” podczas I i II wojny światowej. Tematy te podnoszono wielokrotnie w Polsce po 1978 r. i rosła liczba prac kwestiom tym poświęconych. Opierały się przede wszystkim na polskojęzycznych materiałach, źródłach, abstrahowały te problemy z ogólniejszego amerykańskiego kontekstu.

Studia dotyczące „polityki polonijnej” odnosiły się do wewnętrznych starć, walk ideologicznych w łonie Polonii oraz do działań lokalnych, na płaszczyźnie amerykańskiej, lokalnej, powiatowej, stanowej. O tym pisał w znakomitej monografii poświęconej Chicago wspomniany wyżej Edward Kantowicz⁵⁸. „Polityka polonijna” w innych wymiarach obecna była np. w pracach Roberta D. Ubriaco Jr. czy Celi Bucki, która pokazała funkcjonowanie grupy polskiej grupy (i innych) na lokalnym poziomie, w Bridgeport, Connecticut⁵⁹.

Już od końca lat osiemdziesiątych XX wieku zaobserwować można spadek dawniej istniejących silnych związków pomiędzy polską i zachodnią literaturą historyczną. W końcu lat osiemdziesiątych jednym z powodów było oczywiście opóźnienie w docieraniu literatury zachodniej do Polski. Polscy uczeni nie mogli z wielu powodów, głównie finansowych literatury tej po prostu kupić. Odnosi się to oczywiście do całego bloku państw socjalistycznych. Nowych pomysłów, tendencji badawczych, nowych podejść niepodobna było poznać. Polska historiografia stawała się coraz bardziej zamknięta. Niezmiernie cenne i ważne badania np. Tadeusza Radzika i jego oparte na materiałach archiwalnych i prasowych, bogate i wyczerpujące faktograficznie monografie *Polonia amerykańska wobec Polski 1918–1939*⁶⁰, oraz kolejna, nieco bardziej mozaikowa *Spoleczno-ekonomiczne aspekty stosunku Polonii amerykańskiej do Polski*⁶¹

claw–Warszawa 1990. Ten autor pojawia się jedynie w artykule E. Morawskiej, *The Impact of Past...*

⁵⁶ S. Blejwas, *Polonia and Politics*, w: *Polish Americans and Their History*, red. J.J. Bukowczyk, s. 121–51.

⁵⁷ V.R. Greene, *For God and Country. The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America, 1860–1910*, Madison 1975.

⁵⁸ E.R. Kantowicz, *Polish-American Politics in Chicago, 1888–1940*, Chicago–London 1975.

⁵⁹ R.D. Ubriaco Jr., *Bread and Butter Politics or Foreign Policy Concerns Class Versus Ethnicity in the Midwestern Polish American Community During the 1946 Congressional Elections*, „Polish American Studies” 51, 1994, nr 2, s. 5–32; C. Bucki, *Bridgeport Socialist...*, *op. cit.*

⁶⁰ Lublin: Wydawnictwo Polonia, 1990.

⁶¹ T. Radzik, *Spoleczno-ekonomiczne aspekty stosunku Polonii amerykańskiej do Polski po I wojnie światowej*, Wrocław–Warszawa 1989.

egzemplifikują ten problem. Radzik niezwykle rzadko (lub wcale) odwoływał się nowszej w owych czasach literatury amerykańskiej. To klasyczny przykład *self-referential*, narodowej historiografii⁶². Postępowała zgodnie z XIX-wieczną tradycją polskiej (i europejskiej) historiografii, która zalecała kompletne wykorzystanie źródeł archiwalnych, drukowanych i prasy, lecz nie zwracała uwagi na skonfrontowanie jej z najnowszą literaturą przedmiotu (w tym przypadku anglojęzyczną). Oznaczało to zamknięcie, wyizolowanie, wyabstrahowanie z otaczającego świata zewnętrznego. Jakże inne to podejście niż np. to, które właściwe jest J.R. Barrettowi, Lizabeth Cohen, Matthew Frye Jacobsonowi i innym, którzy polski przypadek po prostu wpasowują w narrację na temat amerykańskiej rzeczywistości społecznej. W rezultacie, bez wątpienia wybitne, gęste faktograficznie monografie Radzika nie zostały w ogóle zauważone przez badaczy polskiego pochodzenia w USA, nie mówiąc o innych. To samo powiedzieć można o wielu pracach polskich historyków. Na pewno — obustronnie — wielką przeszkodę stanowiła bariera językowa⁶³. Tłumaczenia na angielski zwłaszcza polskich źródeł natychmiast wprowadzało je w krwiobieg amerykańskiej historiografii grupy polskiej. Tak było w przypadku *Listów emigrantów* pod redakcją rodziny Kulów, tak może być ostatnio dzięki publikacji listów kierowanych do tygodnika „Ameryka Echo”.⁶⁴ Oczywiście niektóre prace zapomniane zostały zupełnie słusznie⁶⁵.

Dwa atlantyckie światy ponownie poczęły się rozchodzić.

PO PODNIESIENIU „ŻELAZNEJ KURTyny”

W latach dziewięćdziesiątych w Ameryce pojawiły się nowe badawcze tendencje, odwołujące się do „pluralizmu kulturowego”, co miało również wpływ na historię społeczną. Odrzucono dawny paradygmat linearnej asymilacji. Polska literatura historyczna zajmująca się Polonią na koncepcje te raczej nie reagowała. Przeważały dawne wzory interpretacyjne. Faktem jest zresztą, że ostatnio teoria asymilacji przeżywa pewien, umiarkowany, renesans i znów jest przefer-

⁶² M. V a u d a g n a, *American History at Home...*, *op. cit.*, s. 1166; M. V a u d a g n a, *Is There such a Thing...*, *op. cit.*; F. W e i l, *op. cit.*, s. 329 i n.

⁶³ M. F r a n c i c, *Komitet Obrony Narodowej w Ameryce, 1912–1918*, Wrocław 1983; A. K ł o s s o w s k i, *Na obczyźnie. Ludzie polskiej książki*, Wrocław 1984; *Kultura skupisk polonijnych*, Warszawa 1981.

⁶⁴ *Writing Home: Immigrants in Brazil and the United States, 1890–1891*, tum. J. W t u l i c h, Boulder–New York 1986; *Letters from Readers in Polish American Press...*, *passim*.

⁶⁵ F. S t a s i k, *Polska emigracja zarobkowa w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1865–1914*, Warszawa 1985. Podobny los spotka zapewne książkę M. B o r y s, *Polska emigracja do Stanów Zjednoczonych do 1914 roku*, Toruń 2011.

mułowywana. W Europie zaś (i w Polsce) używa się raczej terminu *integracja* (co ma także związek z aktualnymi wydarzeniami politycznymi i systemem prawnym)⁶⁶.

Czyżby zatem po zniknięciu „żelaznej kurtyny” w badaniach nad historią migracji i etniczności znów, nieoczekiwanie, zapadła „kurtyna słonej wody”?

Bez wątpienia po obu stronach Atlantyku sięgnięto po nowe tematy, dotąd niepodejmowane. To badacze w Ameryce otworzyli się na nowe pola badawcze. Opisywano powojenne fale imigracyjne: DP-sów, falę tzw. „wakacjuszy” i imigrantów w epoce postsolidarnościowej. Te dwie ostatnie fale zainteresowały Mary Erdmans⁶⁷. *The Exile Mission* Anny Jaroszyńskiej-Kirchmann opowiadało historię przybycia DP-sów (choć wcześniej uczynił to w szerokim porównawczym kontekście Mark Wyman)⁶⁸. S. Blejwas pisał o Kongresie Polonii Amerykańskiej (KPA) i polonijnym stanowisku wobec PRL-u (i vice versa)⁶⁹.

W Polsce po upadku komunizmu zdecydowanie doszła do głosu historia polityczna. To zrozumiałe. Otworzono nowe archiwa, zniknęła cenzura w dotychczasowej formie. Joanna Wojdon opisywała dzieje KPA, co w literaturze polskiej stanowiło znaczący wkład w znajomość okresu powojennych dziejów Polonii⁷⁰. Dzieje „Starej Polonii” przestawały budzić w Polsce zaciekawienie. Historia społeczna Polonii, w wersji dawnej (lub w kontekście „nowej” amerykańskiej historii społecznej) zanikała.

⁶⁶ R. K a z a l, *Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History*, „American Historical Review” 100, 1995, nr 2, s. 453; E. M o r a w s k a, *Badania nad migracją/etnicznością...*, *op. cit.*, s. 10–12; L. L u c a s s e n, *The Immigrant Threat. The Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850*, Urbana 2005, s. 19–20; C. C o l l o m p, *Immigrants, Labor Markets, and the State, a Comparative Approach: France and the United States, 1880–1930*, „The Journal of American History” 1999, czerwiec, nr..., s. 41–44.

⁶⁷ M. P. E r d m a n s, *Opposite Poles. Immigrants and Ethnics in Polish Chicago, 1976–1990*, University Park, Pa. 1998.

⁶⁸ A. D. J a r o s z y Ń s k a - K i r c h m a n n, *The Exile Mission: The Polish Political Diaspora and Polish Americans, 1939–1956*, Athens 2004; M. W y m a n, *DP. Europe’s Displaced Persons, 1945–1951*, Philadelphia 1989. Do tej ostatniej pracy w Polsce, przywiązany do cyfr i statystyk, A. P i l c h odniósł się wysoce krytycznie. Jego recenzja stanowi kolejny dowód niezrozumienia amerykańskiego podejścia do kwestii migracyjno/etnicznych — por. rec. A. P i l c h w „Przegląd Polonijny” 20, 1994, nr 2, s. 172–176.

⁶⁹ S. B l e j w a s, *Cold War Ethnic Politics: The Polish National Catholic Church, the Polish American Congress, and People’s Poland: 1944–1952*, „Polish American Studies” 55, 1998, nr 2, s. 5–24; S. B l e j w a s, *The Republic of Poland and the Origins of the Polish American Congress*, „Polish American Studies” 55, 1998, nr 1, s. 23–33; S. B l e j w a s, *Polska Ludowa i Polonia amerykańska, 1944–1956*, „Przegląd Polonijny” 22, 1996, nr 1.

⁷⁰ J. W o j d o n, *W imieniu sześciu milionów... Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1944–1968*, Toruń 2005; J. W o j d o n, *W jedności siła. Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1968–1988*, Toruń 2008.

Mnożyły się natomiast prace z historii politycznej, dzieje rozmaitych partii i nowych organizacji wychodźstwie, antykomunistycznie nastawionych, niekiedy efemerycznych, często marginalnych. Pojawiały się przyczynki na temat wewnątrzpolonijnych sporów, intryg komunistycznych władz, rekrutowania agentów itd. Wyraźnie różniło to polską historiografię od amerykańskiej, która wówczas odchodziła powszechnie od tradycyjnej historii politycznej⁷¹. Wybitna monografia Dariusza Stoli *Kraj bez wyjścia*, która w świetle polskich archiwów pokazuje rozmaite powojenne fale emigracji z PRL-u, nie zmienia tej oceny⁷².

W Ameryce natomiast pojawiały się wyrafinowane nowe studia na temat stosunków interetnicznych. Wśród nich artykuły autorstwa J.R. Barretta i Davida Roedigera, a wreszcie ostatnia książka samego Barretta, która mistrzowsko opowiada o relacjach różnych grup etnicznych (w tym polonijnej) z Irlandczykami na rozmaitych płaszczyznach⁷³. W Polsce głównie publikowane są przyzwoite raczej teksty na temat historii politycznej⁷⁴.

W latach osiemdziesiątych i kolejnych na dzieje i przeobrażenia europejskich grup etnicznych w USA i w Europie zaczęto spoglądać jako na całość, poszukując wątków porównawczych. Następowo odejście od wąskiego narodowego spojrzenia na Skandynawów, Niemców, Włochów, na rzecz traktowania ich w kontekście *whiteness studies*⁷⁵. Koncept w Polsce właściwie pozostaje nieznanym, jak ogromny problem roli rasy w dziejach amerykańskiego społeczeństwa, ideologii, polityki etc.

W Ameryce od lat dziewięćdziesiątych więcej uwagi poświęcano problematyce kulturowej i przeobrażeniom Polonii. Prace historyczne zbliżyły się do studiów antropologicznych i kulturowych. Karen Majewski analizowała i prawdziwie „odkryła” popularną literaturę piękną tworzoną i publikowaną przed 1939 r. w USA⁷⁶. Mary E. Cygan publikowała ważne studia interpretujące społeczne i ideologiczne znaczenie przedstawień teatralnych, seriali

⁷¹ M. Vaudagna, *American History...*, *op. cit.*, s. 1159.

⁷² D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1948–1989*, Warszawa 2010.

⁷³ J.R. Barrett, D.R. Roediger, *The Irish and the ‘Americanization’ of the ‘New Immigrants’ in the Streets and in the Churches of the Urban United States, 1900–1930*, „Journal of American Ethnic History” 24, 2005, nr 4; J.R. Barrett, *The Irish Way. Becoming American in the Multiethnic City*, New York 2012.

⁷⁴ Tematy badań podejmowanych nad okresem po 1939 r. omawia J. Wojdon, *Perspectives on Research on the post-1939 History of Polish-Americans*, „Polish American Studies” 72, 2015, nr 2. Cały numer pisma poświęcony jest najnowszym kierunkom badań, w tym inicjowanym przez Instytut Pamięci Narodowej.

⁷⁵ M. Vaudagna, *Is There Such a Thing...*, *op. cit.*, s. 47; E. Morawska, *Badania nad etnicznością...*, *op. cit.*, s. 11–12.

⁷⁶ K. Majewski, *Traitors and True Poles: Narrating a Polish-American Identity 1880–1939*, Athens: Ohio University Press, 2003.

radiowych. Obie autorki pokazywały je jako dowód zmian tożsamościowych zachodzących w grupie⁷⁷. Historia Związku Śpiewaków Polskich w Ameryce autorstwa S. Blejwasa daleko wychodziła poza konwencjonalne ramy okolicznościowej historii organizacji, pokazując działalność ZSPwA jako świadomy wysiłek zmierzający do budowania tożsamości Amerykanów polskiego pochodzenia⁷⁸. Wiele fascynujących ustaleń w tej kwestii i w perspektywie porównawczej zawiera praca na temat życia robotników i kultury robotniczej Chicago autorstwa Lizabeth Cohen⁷⁹. Ostatnio Anna Jaroszyńska-Kirchmann ogłosiła wnikliwą i pionierską analizę tygodnika „Ameryka Echo”⁸⁰. Wszystkie te prace stanowią niewątpliwe osiągnięcia. Dodać do nich należy również *The Polish American Encyclopedia* pod redakcją J.S. Puli⁸¹.

Gender history, a w tym historia drugiego pokolenia imigrantów, nie znalazły odbicia w badaniach przeszłości polsko-amerykańskiej. Inaczej niż w przypadku np. migracji włoskiej⁸². Wyjątek na tym tle stanowiła (skądinąd także daleka od doskonałości) książka Louise Lamphere⁸³ oraz artykuł Marii Anny Knothe w zbiorze studiów zredagowanym przez Christianę Harzig *Peasant Maids, City Women*⁸⁴, wreszcie monografia Mary Erdmans, *The Grasiński*

⁷⁷ M.E. Cygan, *A 'New Art' for Polonia: Polish American Radio Comedy During the 1930s*, „Polish American Studies” 45, 1988, nr 2, s. 5–22; M.E. Cygan, *Inventing Polonia: Notions of Polish American Identity, 1870–1990*, „Prospects. An Annual of American Cultural Studies” 23, 1998, s. 209–220.

⁷⁸ S. Blejwas, *Choral Nationalism A History of the Polish Singer Alliance in America, 1888–1998*, Rochester 2003.

⁷⁹ L. Cohen, *Making a New Deal. Industrial Workers in Chicago 1919–1939*, Cambridge–New York 1990.

⁸⁰ A.D. Jaroszyńska-Kirchmann, *The Polish Hearst. 'Ameryka Echo' and the Public Role of the Immigrant Press*, Urbana 2015.

⁸¹ *The Polish American Encyclopedia*, red. J.S. Pula, Jefferson–London 2011. W Polsce wcześniej wydano *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, Toruń 2003–2004, vol. 1–3.

⁸² C. Brettell, *Men Who Migrate, Women Who Wait: Population and History in a Portuguese Parish*, Princeton 1986; L. Reeder, *Widows in White: Migration and the Transformation of Rural Italian Women: Sicily 1880–1920*, Toronto 2003. Wynika to z liczby prac wymienianych w zestawieniach: M. Kulikowski, *A Bibliography on Polish Americans...*, „Polish American Studies”: 39, 1982, nr 2; 43, 1986, nr 2; 48, 1991, nr 2; 54, 1997, nr 2; 61, 2001, nr 1; 66, 2009, nr 1; 70, 2013, nr 1, zapewne nie są doskonałe, niemniej jasno wskazują na istniejące tendencje.

⁸³ L. Lamphere, *From Working Daughters to Working Mothers: Immigrant Women in a New England Industrial Community*, Ithaca 1987.

⁸⁴ M.A. Knothe, *Recent arrivals: Polish Immigrant Women's Response to the City*, w: *Peasant Maids, City Women. From the European Countryside to Urban America*, Ithaca 1997; M.A. Knothe, *Za chlebem, po męża czy dla siebie? Strategie życiowe polskich migrantek*, w: *Kobiety i młodzież w migracjach*, red. J.E. Zamojski, *Migracje i społeczeństwo*, vol. 10, Warszawa 2005, s. 177–184.

*Girls*⁸⁵. Dziwi to tym bardziej, jeśli zważyć na fakt, że od lat dziewięćdziesiątych (częściowo dzięki wysiłkom prof. Anny Żarnowskiej i warszawskiego zespołu badawczego) w Polsce dokonał się znaczący rozwój tej subdyscypliny. Tego postępu w Europie i w USA nie dostrzeżono⁸⁶. Powstały pewne cenne i inspirujące prace na temat amerykańskich kobiet (nie z grup etnicznych)⁸⁷. Powstają też w Polsce socjologiczne, politologiczne, demograficzne studia dotyczące kobiet we współczesnych ruchach migracyjnych⁸⁸.

Teoretyczna koncepcja transnacionalizmu pozostaje w polskim (i polsko-amerykańskim) dyskursie nieobecna⁸⁹. Oczywiście problem — choć rzecz jasna tak go nie nazywano — dostrzegano w przeszłości, wtedy jednak odczuwany był bardziej intuicyjnie. Być może z tego wynika odrzucanie przez historyków semantycznych (dla nich) nowinek⁹⁰.

⁸⁵ M.P. Erdmans, *The Grasiński Girls: the Choices They Had and the Choices They Made*, Athens 2004.

⁸⁶ Heale, Hilton, Parafianowicz, Schor, Vaudagna, „Watersheds in Time and Place,” także M. Vaudagna, *Is There Such a Thing...*, *op. cit.*, s. 46.

⁸⁷ I. Wawrzyczek, *Planting and loving: popular sexual mores in the seventeenth-century Chesapeake*, Lublin 1998; S. Kuźma-Markowska, *Zdrowe matki, chciane dzieci. Ruch kontroli urodzeń w stanie Illinois (1923–1941)*, Warszawa 2009; A. Graff, *Płeć po amerykańsku: kwestia kobieca w historii i kulturze USA*, w: *Ameryka. Społeczeństwo, kultura, polityka*, red. T. Płudowski, Toruń 2008, t. 2.

⁸⁸ A. Małek, *Migrantki — opiekunki. Doświadczenia migracyjne Polek pracujących w Rzymie*, Kraków 2011.

⁸⁹ E. Morawska, *Disciplinary Agendas and Analytic Strategies of Research on Immigrant Transnationalism: Challenges of Interdisciplinary Knowledge*, „International Migration Review” 37, 2003, nr 3 (Fall), s. 611–640; *eadem*, *The Impact of Past*, s. 7; *eadem*, *Badania nad imigracją/etnicznością*, s. 11.

⁹⁰ E. Morawska, *Labor Migrations of Poles*, s. 255–267; *eadem*, *Changing Images of the Old Country in the Development of Ethnic Identity among East European Immigrants, 1880s–1930s: A Comparison of Jewish and Slavic Representations*, „YIVO Annual of Social Science” 29, 1994, s. 273–341; *eadem*, *A Replica of the ‘Old Country’ Relationship in the Ethnic Niche. East European Jews and Gentiles in Small Town Western Pennsylvania, 1880s–1930s*, „Jewish American History” 77, 1987, nr 1, Sept., s. 27–86; A. Walaszek, *Reemigracja ze Stanów Zjednoczonych do Polski po I wojnie światowej, 1919–1924*, Warszawa: PWN, 1983; T. Radzik, *Społeczno-ekonomiczne aspekty...; J. Puskás, Consequences of Overseas migration for the Country of Origin: The Case of Hungary*, w: *Roots of the Transplanted*, vol. 1: *Late 19th Century East Central and Southeastern Europe*, red. D. Hoerder, I. Blank, Boulder–New York 1994, s. 391–413; M. Cygan, *Polish Women and Emigrant Husbands*, w: *ibidem*, s. 359–374; A. Walaszek, *Preserving or Transforming Role? Migrants and Polish Territories in the Era of Mass migrations, w: People in Transit. German Migrations in Comparative Perspective, 1820–1930*, red. D. Hoerder, J. Nagler, Cambridge–New York 1995, s. 101–124; E. Morawska, *Immigrants, transnationalism, and ethnicization: A Comparison of This Great Wave and the Last*, w: *E Pluribus Unum? Contemporary and Historical Perspectives on Immigrant Political Incorporation*, red. G. Gerstle, J. Mollenkopf, New York 2001, s. 175–212.

Wreszcie — najtrudniejsze do osiągnięcia — studia porównawcze, które uplasowałyby Polonię na szerszej, szczegółowej mapie amerykańskiej mozaiki etnicznej. Nancy L. Green, amerykańska historyczka z Francji, zaproponowała swego czasu trzy typy podejmowanych badań porównawczych. Nazwała je modelem linearnym, modelem zbieżnym i modelem rozbieżnym⁹¹. W literaturze polskiej model linearny pozostaje najbardziej powszechny. Prace autorów zachodnich próbowały realizować model zbieżny. Model zbieżny stosuje w nagradzanej pracy Brian McCook⁹². Podobnie zakrojone badania porównawcze nad emigrantami polskimi prowadzi Pien Versteegh w Holandii⁹³. To ostatnie podejście prowadzić może do studiów nad diasporą, wielobiegunowa historia diaspor polskiej wciąż czeka na historyków⁹⁴.

W XXI wieku, w nowej biurokratycznej rzeczywistości, próby internacjonalizacji polskiej historiografii poświęconej polskiej grupie w USA teoretycznie trwają. Dokonuje się to jednak głównie dzięki personalnym kontaktom pomiędzy polskimi i zagranicznymi historykami. Dzieje polskiej diaspory obecnie bywają podczas międzynarodowych spotkań⁹⁵. Wysiłki, by doprowadzić do spotkań uczonych z różnych krajów, wciąż są podejmowane. Niestrudzenie stara się o Dorota Prasałowicz z UJ⁹⁶. Jak zwykle w podobnych przypad-

⁹¹ N.L. Green, *The Comparative Method and Poststructural Structuralism — New Perspectives for Migration Studies*, „The Journal of American Ethnic History” 13, 1994, nr 4, s. 3–22; por. A. Walaszek, *Migracje, Polonia, Diaspora i metoda porównawcza*, „Historyka” 27, 1997, s. 31–44.

⁹² B. McCook, *The Borders of Integration. Polish Migrants in Germany and the United States, 1870–1924*, Athens 2011. Por. także W.J. Galush, *For More Than Bread...*, *op. cit.*

⁹³ P. Versteegh, *Glück Auf: the Polish Labor Movement in the United States and Germany, 1890–1914*, „Polish American Studies” 62, 2005, nr 1, s. 53–66.

⁹⁴ D.H. Akenson, *The Historiography of English speaking Canada and the Concept of Diaspora: A Sceptical Appreciation*, „The Canadian Historical Review” 76, 1995, nr 3, s. 386; R. Cohen, *Global Diasporas. An Introduction*, Seattle 1997.

⁹⁵ A. Walaszek, *Rządy komunistyczne wobec skupisk emigracyjnych: 1945–1989*; J. Lencznarowicz, *Rola Towarzystwa Polonia w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich*; A. Reczyńska, *Obraz Polonii i emigracji w propagandzie PRL*, „Przegląd Polonijny” 22, 1996, nr 1; *Introductions to Round Tables: M.M. Stolarik, Le rôle des ‘émigrés’ dans la création ou la résurrection des États de l’Europe centrale orientale au XXe siècle / Émigré Groups in the Creation or Resurrection of States in East-Central Europe in the 20th Century*, w: *Actes/proceedings, 18th International Congress of Historical Sciences, from 17 August to 3 September 1995*, Montreal 1995, 469–471; *Ethnicity. Culture. City. Polish Americans in the USA. Cultural Aspects of Urban Life. 1870–1950 in Comparative Perspective*, red. T. Gladsky, A. Walaszek, M. Wawrykiewicz, Warszawa 1998.

⁹⁶ Referaty poświęcone różnym kwestiom, publikowane były w: „Przegląd Polonijny” 31, 2005, nr 4; „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 35, 2009, nr 3; *Between the Old and the New World. Studies in the History of Overseas Migrations*, red. A. Małek, D. Prasałowicz, Frankfurt–Berlin 2012; D. Prasałowicz, *Introduction*, w: *idem*, s. 8; „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 40, 2014, nr 1.

kach wystąpienia podczas organizowanych w Krakowie konferencji miały rozmaity charakter i dotyczyły bardzo szerokiej palety problemów i spraw, pozostaje jednak niewątpliwe, że polski przypadek stał się dzięki nim nieco lepiej osadzony na tle badań światowych⁹⁷. Często zresztą teksty (np. pokonferencyjne) zestawione obok siebie, pozostają bez siebie.

NOWE SZLAKI?

W maju 2012 Wydział Historii Uniwersytetu Gdańskiego zorganizował konferencję „East Central Europe in Exile”, w której uczestniczyli badacze z Europy Środkowej i z USA. Konferencja dotyczyła fali DP-sów i emigracji po II wojnie światowej. Dwa opublikowane w jej wyniku tomy bez wątpienia nawiązują do podobnych wysiłków z lat osiemdziesiątych. *East Central Europe in Exile* z wieloma tekstami stanowią jednocześnie zwarte i spójne zbiory nieprzypadkowych tekstów⁹⁸. W 2016 r. Anna Mazurkiewicz ogłosiła inną, imponującą rozmiarami monografię dotyczącą amerykańskiej polityki wobec uchodźców politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1948–1954. Pozostaje w kręgu historii politycznej, lecz daleko wykracza poza historię grupy polskiej, umieszczając ją w szerokim kontekście historii amerykańskiej polityki i innych grup⁹⁹.

Oto więc najnowsza generacja historyków migracji, a nade wszystko Polonii i polskiej diaspory, po obu stronach Atlantyku przejęła pałeczkę pionierów z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Czy uda się im podnieść „kurtynę słonej wody” ponownie i skutecznie? Najnowsze analizy i przeglądy wciąż zwracają uwagę na fakt, że choć zbliżenie amerykańskich i europejskich historiografii w interesującym nas obszarze nastąpiło, nie powstała jednak jednolita wspólnota badaczy dziejów Ameryki¹⁰⁰. Po raz pierwszy — w tym samym czasie — przewodniczącą PAHA została mieszkająca w Polsce i pracująca na Uniwersytecie Gdańskim Anna Mazurkiewicz. Wcześniej osoby urodzone w Polsce piastowały również tę godność, mieszkwały jednak na stałe i pracowały w USA¹⁰¹.

Obraz z pewnością nie jest jednoznaczny, ani nie może być jednowymiarowy.

⁹⁷ *The Polish Diaspora in America and the Wider World, Symposium 25–26 June 2010*, red. A. Walaszek, A. Stasiewicz-Bieńkowska, J. Pezda, Kraków 2012.

⁹⁸ *East Central Europe in Exile*, vol. 1: *Transatlantic Migrations*, vol. 2: *Transatlantic Identities*, red. A. Mazurkiewicz, Newcastle upon Tyne 2013.

⁹⁹ A. Mazurkiewicz, *Uchodźcy polityczni z Europy środkowo-Wschodniej w amerykańskiej polityce zimnowojennej 1848–1954*, Warszawa–Gdańsk 2016.

¹⁰⁰ M. Vaudagna, *Is There Such a Thing*, s. 50–51.

¹⁰¹ Por. J.J. Bukowczyk, *‘Harness for Posterity...’*, *op. cit.*, s. 5–100.

POST SCRIPTUM

W USA 27 stycznia 2017 r. opracowany został — sugerowany wykładowcom jako wzorcowy — sylabus dla kursów na temat imigracji na uniwersytetach amerykańskich. Przygotowali to historycy zrzeszeni w *Immigration and Ethnic History Society*. Kurs obejmuje 15 tygodni. Jedynie podczas trzech pierwszych zajęć (a dotyczą one również okresu kolonialnego) przywołuje się dzieje grup europejskich napływających do USA. Pozostały, sugerowany program kursu zdominowany jest przez analizę imigracji z innych, pozaeuropejskich części globu, problematyce rasowej. Sylabus był oprostestowywany, niemniej pokazuje wyraźnie tendencję odwracania się od Atlantyku przez amerykańskie środowisko badaczy migracji i etniczności. Podobnie jak w Polsce, również tam polityka znów nadaje ton uniwersyteckim dyskursom¹⁰². Te aspekty sygnalizował nieco wcześniej w swoim artykule Adam Goodman¹⁰³. Najnowszy, specjalny numer „Journal of American Ethnic History” dobitnie podkreśla kontrowersje w tej subdyscyplinie badawczej istniejące od lat dziewięćdziesiątych XX wieku i wyraźnie wskazuje na dominację nowego podejścia. Już nie etniczność (rozumiana tak, jak czyniono to od lat sześćdziesiątych), już nie paradygmat badania etniczności¹⁰⁴, lecz rasa stanowi w Ameryce element dominujący. Oznacza to przesunięcie zainteresowań badawczych w *Immigration and Ethnic History Society* w stronę imigrantów z Azji, Ameryki Łacińskiej i Afryki¹⁰⁵. Historia imigracji, ale także dziejów „białych” grup etnicznych w USA zdaje się przechodzić do przeszłości, w „antykwaryczną” strefę.

¹⁰² „Immigration Syllabus. Essential Topics, readings and multimedia that provide historical context to current debates over immigration, reform, integration, and citizenship, created by immigration historians affiliated with the Immigration History Research Center and the Immigration and Ethnic History Society”, 27 I 2017 — <http://editions.lib.umn.edu/immigrationsyllabus/> (odw. 8 marca 2017).

¹⁰³ A. Goodman, *Nation of Migrants, Historians of Migration*, „Journal of American Ethnic History” 34, 2015, nr 4, s. 7–16.

¹⁰⁴ Por. kontrowersję pomiędzy G.J. Sanchezem, *Race, Nation, and Culture in Recent Immigrant Studies*, „Journal of American Ethnic History” 18, 1999, nr 4 i R. Vecoli, *Comment: We Study the Present to Understand the Past*, w: *ibidem*.

¹⁰⁵ „Journal of American Ethnic History” 36, 2017, nr 2 – *Special Issue Forum on the Racial Turn in Immigration and Ethnic History*. Tu artykuły, których same tytuły wyjaśniają nową tendencję: J.J. Bukowczyk, *Editor’s Note: The Racial Turn*; A. Pegler-Gordon, *Debating the Racial Turn in U.S. Ethnic and Immigration History*; D. Roediger, *The Racial Turn in Ethnic History*; A. Varzally, *Reflections on the Racial Turn in Immigration History*; E. Azuma, *The Lure of Military Imperialism: Race, Martial Citizenship, and Minority American Transnationalism during the Cold War*; M. Overmyer-Velázquez, *Centering and De-Centering the Latin(o) American Migrant: Transnational and Comparative Race Formation in the Americas*.

Summary

The article aims to take a scholarly reflection on the Polish Diaspora (Polonia) in the US in an international context. Is Polish, European and American discourse about the Polonia's past consistent? What themes have been explored on both side of the Atlantic and when? The answers vary for different historical contexts and periods. The 1970s and 1980s saw close cooperation and mutual understanding between scholars, and until 1989 historical discourse seemed to be consistent. Since then, the themes and topics studied in the US, Europe and in Poland have diverged. Cultural and political differences between the regions have had an impact on academic discourse. American and European historians started moving in different directions to Poland's academic circles, with the latter becoming more fascinated by political history. On both sides of the Atlantic, historians dealing with the Polish diaspora have ceased to read and use each other's works. However, there are signs that in the new millennium the situation is starting to change.